

Mr. Anđelko Zelenika

ZAPISI IZ STARIJE PROŠLOSTI MOSTARA I OKOLICE

Uvodna bilješka

Radeći dugi niz godina na zaštiti i istraživanju bogatog i raznovrsnog kulturnopovijesnog naslijeđa koje je pripadalo raznim epohama, narodima i kulturama na širem prostoru Hercegovine, do sada sam prikupio, evidentirao i obradio niz arheoloških i srednjovjekovnih lokaliteta i spomenika.

Kao kroničar i aktivni sudionik u mnogobrojnim zbivanjima iz ove oblasti u ovom prilogu iznijet ću dio izvornih na terenu provjerenih podataka koji do sada nisu bili stručno i znanstveno publicirani. Neki su ranije bili samo djelomično obrađeni ili su ih pogrešno interpretirali pojedini istraživači. Veći broj ovih podataka nije uvršten u Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine niti u sustavne preglede srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika - stećaka. Iako ovi podaci ne obuhvaćaju samo jedno razdoblje i jednu vrstu kulturnopovijesnog naslijeđa, budućim istraživačima prošlosti ovoga područja bit će od koristi. Zbog toga je i cilj ovoga priloga da dosadanja izvorna saznanja iz dijela prošlosti Hercegovine ne padnu u zaborav.

Kao što je već poznato, povijest jednoga kraja i oblasti pisala se i stvarala kao mozaik "kocka po kocka" u nizu raznovrsnih zbivanja da bi se došlo do zaokružene cjeline.

Ovo izlaganje iznosim kronološkim redoslijedom i po tematskim cjelinama, kao što su stariji arheološki podaci, s posebnim osvrtom na srednjovjekovne nadgrobne spomenike - stećke, jednu od najzanimljivijih pojava stare humske zemlje - Hercegovine.

Izneseni podaci samo su jedan segment iz bogatog fonda materijalne i duhovne kulture naroda koji su živjeli na ovim prostorima.

Rimski nalazi na vrelu Radobolje

Na širem području gornjeg toka rijeke Radobolje, na Vrelu, Babunu i Cimu, do sada su evidentirana samo dva antička rimska lokaliteta i više srednjovjekovnih.

Oko 200 m nizvodno od vrela rijeke, na desnoj obali, u neposrednoj blizini tzv. Pezića mlinice u naselju Vrelo, pored kuće Jure Zovke, vlasnik je devedesetih godina ovog stoljeća naišao na ostatke cigle i crijepa i na jednu oštećenu glinenu cjediljku od pečene gline. Pored toga, naišao je i na ostatke kostiju iz nekog nepoznatog groba. Uvidom na terenu, prosinca 1995. godine, utvrdio sam da se radi o ostacima građevinskog objekta koji potječe iz rimskog perioda. Ostatke tih ulomaka pohranio sam u prostorije J.P. "Urbing" - Sektor zaštite kulturnog naslijeđa u Mostaru. O tom nalazu obaviješten je i Muzej Herceg-Bosne u Mostaru.

Prema jednoj bilješci, koju su zajednički evidentirali stručnjaci Zemaljskog muzeja u Sarajevu koncem prošlog stoljeća Radimski - Havelka, na vrelu Radobolje na lokalitetu zv. Crkvina, južno od Vrela, pronađeno je mnogo žljebastih krovnih cigala među ostacima rimskog naselja.¹

Taj podatak, koji potječe još iz austrijskog perioda s konca prošlog stoljeća, nisam mogao provjeriti na terenu. Vjerojatno se i u prvom i u drugom slučaju radi o istom lokalitetu, čiji se naziv s vremenom u narodu zaboravio.

Smatram to kao dokaz da su bila dva identična naziva C r k v i n a, od kojih jedan na vrelu Radobolje, koji je bio sačuvan u narodu prije stotinu godina, i drugi u Cimu, poznatom kasnoantičkom arheološkom lokalitetu s istraženom i konzerviranom ranokršćanskom bazilikom koja potječe iz IV. - V. stoljeća.

O rimskom arheološkom lokalitetu zv. Crkvina na vrelu Radobolje treba očekivati nove nalaze kako bi se dobila potpunija slika o pravoj lokaciji, vrsti i veličini toga građevinskog objekta. Na osnovi arheoloških nalaza u Vrelu, Cimu, Balinovcu i zapadnom dijelu Zahuma, koji su u svojoj starijoj prošlosti, kao i danas, bili vrlo pogodni za život ljudi, može se pretpostaviti da kriju i druge povijesne nepoznanice pod zemljom koje će u dogledno vrijeme ugledati svjetlo dana.

¹ Evidencija spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru.

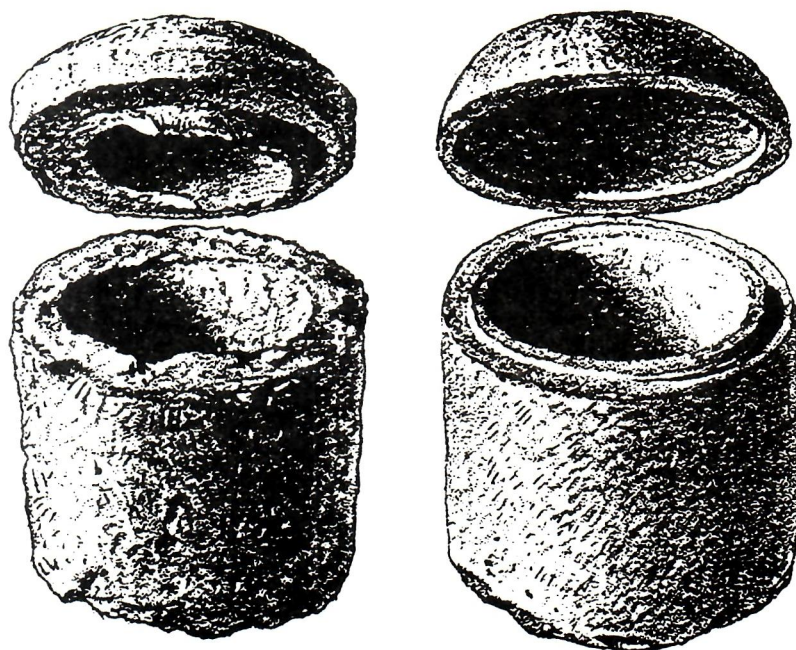
Arheološki lokalitet u Vukodolu i kod Balinovca

Zapadni dio periferije Mostara, između padina brda Huma i Brkanova brda, te početka raskrižja puta za Ljubuški do stare Biskupije, naziva se Vukodol.

U Arheološkom leksikonu BiH, Sarajevo 1988., tom 3., str. 308., autor priloga V. Atanacković-Salčić, pod nazivom *Mostar-Vukodol* navodi jedan arheološki lokalitet - Rimski i srednjovjekovni grobovi. Prema tom tekstu ne navodi se točna i detaljna lokacija, već samo Vukodol, te da je J. Havelka prije nepunih stotinu godina obavio sondažno istraživanje 1901. a zaštitno V. Atanacković-Salčić 1963. - 1965. godine.

U cilju saznanja o tim arheološkim nalazima potrebno je izvršiti manju reviziju kako bi sadanji i budući istraživači prošlosti Mostara dobili potpuniju sliku.

Ovdje se zapravo radi ne o jednom već o dva arheološka lokaliteta, koji su udaljeni jedan od drugoga oko 200 m.

Rimske urne iz Mostara pronađene 1899.
na području Zahuma u Vukodolu

Prvi lokalitet potječe iz rimskog perioda, a otkriven je koncem prošlog stoljeća. Nalazi se u Ulici I. Zelenike na početku naselja zv. Vukodol. Stručnu intervenciju na tom lokalitetu obavio je predstavnik Zemaljskog muzeja J. Havelka 1899. godine, a znanstveno materijal obradio istaknuti arheolog K. Patsch.² Pored tada pronađenih rimskih nalaza, koji su već davno publicirani, u blizini toga lokaliteta pronađen je još jedan, vjerojatno, rimski grob u voćnjaku tadanjeg vlasnika I. Čerkeza. Taj grob, za koji je danas teško utvrditi gdje se nalazi, nije nikada otvaran niti istraživan.

Drugi lokalitet koji je istraživala V. Atanacković-Salčić ne nalazi se uopće na području Vukodola, već 100 m jugozapadno od Balinovca, na nekadanjim baštama, vlasništvo obitelji Dvizac. Ovdje je, pored ostalog, pronađen i poznati franački mač iz ranog srednjeg vijeka.

Srednjovjekovna nekropola i stećci na Smrčenjacija

Staro srednjovjekovno groblje sa stećcima, zvano Smrčenjaci, već duže vremena poznato je istraživačima ove vrste nadgrobnih spomenika i kroničarima starije prošlosti Mostara.³

Međutim, jedan stećak u groblju s lijepim ukrasima nepunih 50 godina bio je nepoznat jer se nalazio zatrpan zemljom. Stećak u obliku manjeg sanduka (vel. 150 x 80 x 50 cm) nalazi se oko 15 m zapadno od grobljanske kapele. Prema izjavi starih mještana, avionska bomba koja je 1944. godine pala u to groblje zatrjala je taj stećak. Tijekom radova na podizanju novih grobnica otkriven je taj stećak tek 1984. godine.

Stećak je ukrašen sa četiri ženske figure u kolu, zbog čega spomenik ima posebnu vrijednost. Pored toga stećka, desetak metara južno, u groblju Smrčenjaci sada se nalazi samo još jedan manji stećak u obliku nižeg sljemenjaka. Prema starijoj evidenciji bilo ih je još nekoliko, kako u groblju tako i njegovoj blizini, desetak metara od ulaza u groblje s jugozapadne strane. Ti su spomenici uništeni izgradnjom novih grobnica i proširenjem ceste pored groblja sedamdesetih godina ovoga stoljeća.

Oko 50 m istočno od groblja Smrčenjaci u tijeku radova na izgradnji stambenog objekta 1979. godine slučajno je otkrivena manja srednjovjekovna nekropola s pet grobova.

Na osnovi tih nekoliko podataka može se zaključiti da se u groblju Smrčenjaci u Cimu i njegovoj neposrednoj blizini, kako istočno tako i južno, nalazilo također u srednjem vijeku groblje sa stećcima, od kojih se do našeg vremena sačuvalo samo nekoliko primjeraka.⁴

² K. Patsch, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus BuH*, Wien, 1904, 276-278.

³ Š. Bešlić, *Stećci*, 1971., 338.

⁴ V. Atanacković-Salčić, *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, 305.

Srednjovjekovni grobovi u Zahumu

Naziv zapadnog dijela grada Mostara zvani Z a h u m je vrlo star. U pisanim izvorima spominje se već prvih godina nakon dolaska Turaka u ovaj dio Hercegovine, u popisu sandžaka vilajeta Hercegovina (1475. - 1477.).

U cilju rasvjetljivanja srednjovjekovne prošlosti grada Mostara i rasprostranjenosti njegovih naselja u to doba navest ću više nalaza srednjovjekovnih grobova na području dijela naselja Zahum, koji do sada nisu bili poznati ili su pak samo pojedini nepotpuno evidentirani.

Do ovih nalaza došao sam posljednjih trideset i pet godina. Jedne sam zabilježio na temelju usmenih predanja mještana koji su živjeli na ovom području, a druge sam evidentirao neposredno poslije njihovih nalaza po službenoj dužnosti u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Mostaru. Usmena predanja u svezi s ovim nalazima datiraju iz četvrtog i petog desetljeća ovog stoljeća, a ostali su podaci prikupljeni za posljednjih trideset godina.

Prve nalaze srednjovjekovnih grobova u Zahumu, na užem lokalitetu zvanom Kovačnice, u kraćoj notici objavio je 1900. godine poznati stručnjak Zemaljskog muzeja u Sarajevu K. Patsch.⁵ On navodi da je pri gradnji kuće M. Bubića vlasnik naišao na tri groba na dubini od 2,50 do 2,80 m s kosturima koji su bili položeni na leđa i orijentirani prema istoku. Uvid u te slučajne nalaze grobova tada je izvršio Havelka. Zbog detaljnije orijentacije toga lokaliteta treba napomenuti da se Bubića kuća nalazila 40 m istočno od gostionice vl. Vlahe. Zbog nedostatka nalaza u grobnicama Patsch je konstatirao da mu je tada bilo nemoguće odrediti starost tih grobnica. Grobovi su bili oivičeni kamenim pločama i pokriveni s gornje strane. Slični su grobovi tada pronađeni i u dijelu grada na lijevoj obali Neretve ne navodeći točno mjesto nalaza.

Pored navedenih nalaza s početka XX. stoljeća, koji su djelomično publicirani i evidentirani, istražujući ovo područje, utvrdio sam da je u razdoblju između četrdesetih i devedesetih godina ovog stoljeća u Kavazbašinoj ulici u Zahumu bilo više slučajnih nalaza starih grobova.

Franjo Miličević bio je svjedokom nalaza više starih grobova koji su pronađeni uz rub Kavazbašine ulice, na mjestu gdje se ona spaja sa starom Đikića ulicom.

U blizini tih grobova, na temelju izjave Brune Buljana koji je stanovao u toj ulici, pri gradnji stambenog objekta vl. obitelji Hrvić četrdesetih godina pronađeno je također nekoliko sličnih grobova.

⁵ K. Patsch, n.d., 277.

Pronađeni su i grobovi pri gradnji kuće vl. Šimunovića, Tomića i pomoćnih prostorija B. Buljana šezdesetih i sedamdesetih godina XX. stoljeća.

Svi ti nalazi, otkriveni za nepunih stotinu godina, nedvojbeno govore da je na širem prostoru Kavazbašine stare ulice u Zahumu bilo srednjovjekovno groblje. Budući da za sada ne znamo je li u grobovima bilo i nekih nalaza, a nisu vršena detaljnija istraživanja, ne možemo točno utvrditi je li stanovništvo ovog područja u srednjem vijeku ispovijedalo katoličku vjeru ili je pak pripadalo bosanskoj dualističkoj crkvi. Vjerojatno ovoj posljednjoj nije jer na širem području toga dijela grada nisu pronađeni stećci kao značajno vanjsko obilježje te vrste srednjovjekovnog učenja u dijelu Bosne i Hercegovine.

Na temelju višegodišnjeg iskustva i izvršenih istraživanja srednjovjekovnih nekropola širom Hercegovine, analogijom s pronađenim grobovima u Zahumu u Mostaru, može se utvrditi da pripadaju periodu kasnog srednjeg vijeka.

Ako u dogledno vrijeme dođe do nekih novih nalaza, moći će se rasvijetliti srednjovjekovna prošlost ovoga dijela Mostara.

Stećci na Carini

Sjeverni dio staroga dijela grada Mostara, na lijevoj obali Neretve, naziva se Carina. Prema stručnoj evidenciji Službe zaštite spomenika kulture, koja se sustavno vodila u našem gradu punih četrdeset godina, na širem području Carine svojevremeno su se nalazila četiri srednjovjekovna stećka. Međutim, do našeg vremena sačuvao se samo jedan, koji se već duže vremena nalazi u malom parku, preko puta starog Radničkog doma.

Taj stećak ima oblik sanduka koji je s gornje strane ukrašen četverokutnim štitom i mačem, dok je na dvije vertikalne bočne strane urezan natpis bosančicom. Prema sadržaju natpisa to je bio nadgrobni spomenik izvjesnog Radivoja Krivoušića.⁶

Kao izravni sudionik i kroničar zbivanja u svezi sa zaštitom kulturnog naslijeđa u gradu posljednjih nekoliko desetljeća, o stećcima na Carini rasvijetliti ću nekoliko nepoznanica.

Stećak na Carini ima svoju zanimljivu prošlost. Dugi niz godina, možda čak i tri stoljeća, stećak se nalazio u dvorištu Husein-hodžine džamije, nedaleko od sadanje lokacije, na uglu bivših ulica J. B. Tita i

⁶ M. Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH, I, 37.

H. Maslića, preko puta zgrade Stare općine. Stećak je služio kao tzv. m e i t a š, kameno postolje, gdje se postavljao sanduk s umrlim za vrijeme molitve, pred džamijom. Prema izjavi, koju sam dobio sedamdesetih godina od ing. Đikića, u blizini toga stećka bio je do Drugog svjetskog rata još jedan, na kojemu se u starije vrijeme, posljednjih stoljeća turske vladavine, spravljao tzv. l u č u m, jedna vrsta smole koja je služila za spajanje drvenih vodovodnih cijevi koje su u to doba bile u upotrebi u Mostaru.

U vrijeme izgradnje većeg stambenog objekta na mjestu bivše Husein-hodžine džamije 1957. godine, po nalogu Zavoda za zaštitu spomenika kulture i pod nadzorom autora ovoga priloga, stećak s natpisom R. Krivoušića prenesen je u susjedni park, gdje se i danas nalazi.

Međutim, još uvijek ne znamo točno gdje su se ti stećci nalazili u svom prvobitnom i izvornom položaju, tj. prije nego su postavljeni na Carini. U svakom slučaju nisu mogli biti daleko, jer ih je u ono doba, zbog svoje težine, bilo teško prenositi na veću udaljenost. Stoga smatramo da se srednjovjekovna nekropola nalazila u blizini.

Tome u prilog "ide" i činjenica da je autor ovoga napisa evidentirao još dva stećka 1962. godine također na Carini, nešto sjevernije, preko puta Doma zdravlja u bivšoj Ulici A. Pintula broj 8.⁷ Ti nadgrobni spomenici nalazili su se u dvorištu kuće vl. M. Mirkovića, oko 60 m jugozapadno od zgrade Doma zdravlja. Stećci su bili u obliku ploča, od kojih je jedna, manje oštećena, bila lijepo ukrašena štitom i mačem, trolisnom lozicom i dva ukrštena mača. Vlasnik je prilikom dogradnje kuće, proširenjem dvorišta, bez suglasnosti Službe zaštite, uništio te stećke 1963. godine.

Stećci pred Muzejem u Mostaru

Stećci koji su se dugi niz godina nalazili ispred Muzeja Hercegovine u Mostaru, u blizini Staroga grada na lijevoj obali Neretve, imali su posljednjih desetljeća vrlo čudnu i burnu prošlost. Nekoliko puta prenošeni su s jednog mjesta na drugo, zavisne od prilika i potreba onih koji su ih koristili u određenom periodu. Umrlji, čiji su to bili nadgrobni spomenici, i njihovi suvremenici nisu mogli ni slutiti kakva će biti sudbina s njihovih nadgrobnika četiri-pet stoljeća nakon njihove smrti.

Kao što je poznato, u Lapidariju, između stare kule Tare, Čejvan-ćehajine džamije i muzejske zgrade do 1996. godine nalazilo se nekoliko

⁷ A. Zelenika, Problem zaštite i prenosa stećaka u Hercegovini, "Hercegovina", 2, 140.

zanimljivih i lijepo ukrašenih stećaka. Oni su preneseni pred Muzej od 1954. do 1966. godine radi prezentacije široj javnosti i njihove zaštite, jer su pojedini bili na terenu ugroženi.⁸ Većina je stećaka prenesena iz okolice Mostara, a samo jedan je iz okolice Bileće. Ukupno ih je šest i preneseni su sa sljedećih lokaliteta:

- Dva veća oštećena ulomka ukrašena stećka u obliku kamenih korita prenesena su 1954. iz Tabhane, veće turske radionice za štavljenje kože, koja je bila smještena na desnoj obali Neretve u blizini Starog mosta.

- Stećak u obliku veće kamene ploče s ukrasnim motivima štita s mačem i čovječjom figurom prenesen je s Bišća polja 1955. godine, nedaleko od Ortiješa, prilikom gradnje aerodromske piste.

- Kameni sarkofag sljemenjak iz Vlasnića ispod Žovnice je jedan od kvalitetnijih dekorativnih stećaka s natpisom sa šireg područja Hercegovine. Stećak je prenesen u Muzej 1963. i nije bio ugrožen u svom izvornom položaju na nekropoli u Troskotima. Stećak je bio nadgrobni spomenik Ljupka Vlasnića.

- Igradnjom HE Trebišnjica u vrijeme zaštitnih radova na spomenicima kulture u Mostar je prenesen stećak u obliku visokog sanduka iz sela Panika kod Bileće. Stećak je ukrašen nizom arkada. Prenesen je 1964. godine.

- S područja Bijelog polja 1966. godine prenesen je stećak u obliku manjeg sanduka s lokaliteta Bošnjaci iz Humilišana. Stećak je ukrašen sa svih pet vidljivih strana motivima: čovjek s mačem i štitom, scena turnira, kolo, jelen, sidro i tordirana vrpca. Stećak u svom prvobitnom položaju nije bio ugrožen.

Za posljednjeg rata 1992. - 1995. u Mostaru je uništeno i oštećeno mnogo spomenika kulture. Nakon mira i Daytonskog sporazuma stećci su ispred Muzeja Hercegovine u Mostaru, s lijeve obale Neretve, preneseni u parkovski, dvorišni prostor ispred zgrade tzv. Bošnjačkog doma, nedaleko od hotela "Ruža" na desnoj obali. Razlozi prijenosa za sada su nam nepoznati. Možemo pretpostaviti da su vlasniku džamije zbog sadašnje namjene stećci postali strano tijelo koje je trebalo dislocirati.

⁸ A. Zelenika, Isto, 138.

Stećak Vlasnića s nekropole Troškoti
kod Žovnice prenesen pred mostarski Muzej 1963. godine

Novi u Bišću (?)

Bišće polje, koje se često spominje u srednjovjekovnim izvorima, nalazi se južno od Mostara u pravcu Blagaja i Bune. Polje je bogato vodom. Osim Neretve, koja protječe njegovim središnjim dijelom, tu su još i rijeke Jasenica, Buna i Bunica. U Bišću polju, njegovim uzvišenjima i u neposrednoj blizini zabilježeni su prahistorijski, rimski i srednjovjekovni nalazi i ostaci materijalne kulture iz raznih razdoblja.

U posljednje vrijeme došao sam do još jednog, do sada nepoznatog, podatka o navedenom postojanju u srednjem vijeku samostana u **N o v o m u B i š ć u**.

Podatak je tim zanimljiviji jer potječe iz izvora dr. D. Kojić-Kovačević, uglednog znanstvenika i poznavatelja srednjovjekovne povijesti Bosne i Hercegovine. Prigodom održavanja simpozija o 700-godišnjici bosanskih franjevaca taj je podatak saopćila fra Baziliju Pandžiću. U Dubrovačkom arhivu pronašla je podatak u kojem se spominje samostan u **N o v o m u B i š ć u**.

Taj, za nas još nepoznat, izvor budući istraživači morat će provjeriti i dati svoj znanstveni sud.

I fra Petar Bakula u svom poznatom *Šematizmu* iz 1867. godine navodi da su "ruševine velike tvrđave **N o v i** na Humu, koje i sada postoje, služile za obranu spomenutog grada".⁹

Razmatrajući problematiku postojanja još uvijek nepoznatog i neubiciranog grada Novog u Bišću, treba također podsjetiti da se u dokumentima Dubrovačkog arhiva u srednjem vijeku spominje i katolički samostan u **N o v o m u L u c i**¹⁰ u donjoj Neretvi. Podatak je iz razdoblja kada je ugarskohrvatski kralj Matijaš Korvin u srednjem vijeku imao pod svojom vlašću posjede od Počitelja do ušća Neretve.

Treba također provjeriti da se taj podatak o Novom ne odnosi na isti srednjovjekovni grad u župi Luci.

Stećci u Gnojnicama

Selo Gnojnice nalaze se na istočnom dijelu iznad Bišća polja. Zbog svoga pogodnog prirodnog položaja, plodnosti zemljišta i žive vode, a na osnovi ostataka materijalne kulture može se zaključiti da je to područje bilo naseljeno u starom i srednjem vijeku.

Iz srednjeg vijeka do našeg vremena sačuvale su se uglavnom nekropole s nadgrobnim spomenicima, stećcima.

⁹ P. Bakula, Hercegovina prije 100 godina, Mostar, 1970., 105.

¹⁰ A. Zelenika, Gabela, magistarski rad, Zagreb, 1978.; M. Sivrić, Srednjovjekovna župa Luka, Povijest hrvatskog grada Počitelja, Čapljina, 1996., 168-224.

U neposrednoj blizini starog lokaliteta, koji se naziva C r k v i n a, 80 m jugozapadno od džamije, na užoj lokaciji Baščine, pored njive D. Semiza, u ogradnom zidu pored seoskog puta nalazi se stećak s postoljem u obliku nižeg sanduka. Pored stećka vidljiv je i grob s gornjim kamenim pločama konstruiranim u obliku sljemena.

Prema izjavi Gojka Krtalića, on je sedamdesetih godina orao njivu pored toga stećka i tom prilikom naišao je na 6 - 7, vjerojatno srednjovjekovnih, grobova sličnog oblika, što je najbolji dokaz da se na tom mjestu u Gnojnicama nalazilo srednjovjekovno groblje sa stećcima, a vjerojatno i crkva zbog karakterističnog naziva Crkvina.

Iznad vrela zvanog Vrba u Gnojnicama, oko 500 m prema sjeveroistoku, u blizini Kočina, na lokalitetu koji se zove Gogol, na raskrižju seoskih putova, u blizini kuće M. Matrak nalaze se dva stećka u obliku ploča. Jedan je ukrašen bordurom zv. cikcak, dok je drugi bez ukrasa, izraden od kamenog ulomka s nekog rimskog građevinskog objekta. Na tom stećku vidljivi su ukrasi stare antičko-rimske profilacije s neke neidentificirane građevine.

Veličina tih stećaka je 185 x 65 x 28 cm i 175 x 80 x 38 cm.

Navedeni srednjovjekovni lokaliteti, i stećci, i Crkvina do sada nisu bili obrađeni u stručnoj literaturi ove vrste kulturnog naslijeđa u nas.

Sudačka stolica hercega Stjepana u Kosoru

Poznata srednjovjekovna sudačka stolica, koja se pripisuje hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači, u svom izvornom položaju nalazila se na lokalitetu V a r d a u Kosoru kod Blagaja, jugoistočno od Mostara. Već je davno taj specifični spomenik s natpisom privukao pažnju mnogih istraživača starije prošlosti Bosne i Hercegovine. Zbog svoga povijesnog značenja kamena je stolica prenesena koncem prošlog stoljeća u Zemaljski muzej u Sarajevo.¹¹

Budući da dugo nije bila poznata detaljna lokacija te kamene stolice, komisijskim uvidom na terenu (1991.) predstavnika Zavoda za zaštitu spomenika kulture, čiji je jedan od sudionika bio i autor ovog priloga, Muzeja Hercegovine i vlasnika njive, na kojoj se stolica nalazila, Fadila Krpe, došli smo do potpunijih saznanja o tom srednjovjekovnom spomeniku. Stolica se u svom izvornom položaju nalazila na njivi Sulejmana Krpe, u neposrednoj blizini vinograda H. Pužića. Iako je od prijenosa stolice u

¹¹ V. Vuletić-Vukasović, Viestnik 1888., (X) br. 3, 72; V. Radymski, GZM, 1891., (III) 182; Isti; WMBH 1894., (II) 27; V. Ćurčić, Napredak 1933., (VIII) 28; M. Vego, GZM 1960./61., 266-267; M. Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH, I., 40-41.

Sarajevo prošlo više od jednog stoljeća, utvrdili smo točan lokalitet gdje se nalazila. To je bilo izvan naseljenog mjesta, u polju, čiji se uži lokalitet zove V a r d a, a taj se naziv spominje i u natpisu na stolici koji je pisan bosančicom. Od raskrižja i početka prilazne piste civilnoj zračnoj luci u Bišću (na lijevoj obali Neretve i desnoj Bune) koju presijeca put Blagaj - Buna, 60 m prema sjeveroistoku, izvorno je mjesto hercegove stolice.

Pored hercegove stolice svojevremeno se nalazila jedna četvrtasta kamena ploča (vel. 86 x 51 x 48 cm) koja je služila kao postolje ispred stolice. Ta ploča nije prenesena sa stolicom već se i sada nalazi na izvornom mjestu u Kosoru. To mjesto nalazi se oko 200 m od desne obale rijeke Bune.

Pišući o ovom poznatom spomeniku naše srednjovjekovne prošlosti, postavlja se pitanje opravdanosti prenošenja spomenika i njihovo prezentiranje daleko od izvornog mjesta nastanka spomenika.

Stećci kod mosta na Posrtu u Kosoru kod Blagaja

Lokalitet zv. Varda u Kosoru kod Blagaja nalazi se između ceste Gnojnice - Blagaj i mosta na Posrtu s istočne strane i početka aerodromske piste i raskrižja puta Blagaj - Buna sa zapadne strane. Nedaleko od mosta na Posrtu, koji je već davno porušen, prema zapadu, na Salčinovoj Vardi, manjoj zemljanoj humci - tumulu - nalazi se srednjovjekovna nekropola s tri stećka. Po svom obliku dva su sanduka i jedna ploča. Jedan od stećaka ukrašen je s gornje strane zanimljivim motivom velikog mača dužine 134 cm.

U središnjem dijelu ostatka stuba starog mosta iz turskog vremena na rječici Posrt ugrađen je svojevremeno pri gradnji mosta dio ukrašenog stećka, koji se i sada nalazi među ostacima ruševine mosta. Veličina toga ulomka iznosi: 63 x 60 x 62 cm, a na njemu su vidljivi simbolični motivi četiri arkade.

Vjerojatno se i stećak, prije izgradnje mosta na Posrtu, nalazio na obližnjoj nekropoli na Salčinovoj Vardi.

Stećci kod blagajskog groblja

Bez obzira što je srednjovjekovni grad Blagaj bio jedan od značajnijih utvrđenih gradova u zemlji hercega Stjepana Kosače, ortodoksnog zagovornika sljedbe tzv. bosanskih krstjana, iz bliže okolice Blagaja do našeg vremena sačuvao se samo manji broj stećaka, i to kod katoličkog groblja u Blagaju, u Kosoru i Malom polju.

Na lokalitetu zvanom Kotao, oko 40 m jugozapadno od katoličkog groblja u Blagaju, nalazi se stećak u obliku većeg sanduka. Stećak je manje oštećen i po rubu gornje strane oivičen ispupčenom tordiranom vrpcom. Pored toga stećka dugi niz godina nalazilo se nekoliko manjih ulomaka, također od stećaka, koji su neposredno prije ovoga rata uklonjeni i uništeni.

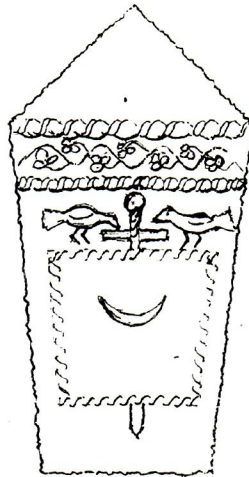
Ovi i drugi blagajski stećci nisu do sada obrađivani niti evidentirani u stručnoj literaturi srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u Hercegovini.

Stećci u Malom polju kod Blagaja

U Malom polju, južno od Blagaja, na lijevoj obali rijeke Bune, već duže vremena evidentirao sam na nekoliko lokaliteta postojanje srednjovjekovnih nekropola sa stećcima.

U zaseoku Orah u Malom polju, na užem lokalitetu zvanom Hadžajlića luke, pored puta Blagaj - Malo polje, nalazi se stećak u obliku većeg sanduka, s proširenim postoljem bez ukrasa. Veličina stećka je 170 x 68 x 66 cm. Stećak se sada ne nalazi u prvobitnom položaju, već je gurnut u ogradu i živicu pored voćnjaka D. Zubovića.

Također u zaseoku Orah, pored seoskog puta, na mjestu Luke - Groblje smještena je manja srednjovjekovna nekropola sa stećcima. Stećci se nalaze na manjoj zemljanoj humci i orijentirani su pravcem istok - zapad.

Stećak na srednjovjekovnoj nekropoli
u Malom polju kod Blagaja, lokalitet Luke - Groblje

Na tumulusu vel. 12 x 12 x 1,5 m, vlasništvo M. Perića, dominiraju tri visoka stećka. Po svojim oblicima dva su sljemenjaci i jedan visoki sanduk. Jedan od tih stećaka, visoki sljemenjak, po načinu svoje obrade i naročito po simbolici i ukrasnim motivima, pripada zanimljivijim spomenicima te vrste na području Mostara i bliže okolice. Visina sva tri stećka iznosi nešto manje od dva metra (195 x 174 x 192 cm, 182 x 76 x 150 cm i 196 x 108 x 86 cm).

Sljemenjak je ukrašen s nekoliko zanimljivih motiva, od kojih neke rijetko nalazimo na spomenicima te vrste u Hercegovini. Na jednoj čeonj strani isklesan je vijenac u obliku tordirane vrpce koji opasuje stećak sa svih strana ispod sljemena. Niže vijenca nalazi se ukrasni motiv trolisne lozice, što čini jednu vrstu okvira glavnom motivu koji predstavlja dvije afrontirane golubice između kojih se nalazi križ. Na donjem i ujedno većem dijelu te površine stećka isklesan je veći četvrtasti štit s mačem i polumjesecom u sredini.

Ručica mača, koja je predstavljena između golubica, simbolično ima oblik križa, čiji se izduženi donji krak proteže ispod štita i završava oštricom.

U kršćanskoj simbolici golubovi predstavljaju oličenje čovječje duše.

Na osnovi komparacije s ostalim predstavama ptica slična oblika i sadržaja na drugim stećcima u Hercegovini, ovaj stećak sa suprotstavljenim golubicama i križem u Malom polju kod Blagaja ima najviše sličnosti s jednim stećkom kod Bileće u Radmilovića Dubravi i stećkom u Bijeloj Rudini, te stećkom u Glumini kod Hutova.¹²

Stećci u Kamenoj kod Blagaja

Selo Gornja Kamena nalazi se oko 7 km istočno od Blagaja, a pripada području općine Mostar. Iz toga sela i njegova okolice do sada smo imali vrlo malo podataka o sačuvanim ostacima materijalne kulture iz srednjeg vijeka. Na prilazu sela s glavne komunikacije Mostar - Nevesinje u karakterističnom hercegovačkom kamenjaru, zbog čega je ovo selo i dobilo svoje ime, nalazi se više kamenih gomila iz prahistorijskog ilirskog perioda.

Na jednoj takvoj gomili, pored seoskog puta, nalazi se stećak u obliku sanduka, bolje obrađen a bez ukrasa (vel. 182 x 105 x 60 cm). Stećak je orijentiran pravcem istok - zapad. Zanimljivo je što je stećak lociran na ilirskoj gomili, što nije rijedak slučaj na području Hercegovine.

¹² M. Wenzel, Ukrasni motivi na stećcima, 1965., 267, 269; M. Palameta, Kršćanska simbolika na stećcima, *Napredak*, 1996., 1.

Sjeverno od sela, oko 130 m, na manjem uzvišenju nalazi se srednjovjekovna nekropola s 11 stećaka. Po svom obliku 3 su sanduka i 8 ploča. Većina ih je ukrašena, i to 5 ploča i 3 sanduka. Vrste ukrasa na stećcima su: štit s mačem, tordirana vrpca, rozete, kamenica i cikcak-bordura. Manji broj stećaka je oštećen, a neki su prevrnuti i zarasli u žbunje.

Oko 200 m sjevernije od tih stećaka u manjoj vrtači, zvanj Kupinovac, nalazi se stećak u obliku ploče bez ukrasa. Pored stećka ima i nekoliko kamenom oivičenih grobova eliptičnog oblika. Grobove te vrste često sam nalazio na terenu Hercegovine. U ovom slučaju zanimljivo je da se groblje nalazi u manjoj uvali, dok je u našim krajevima inače praksa da se umrli pokapaju na uzvišenjima.

Pored potoka, južno od sela, svojevremeno je bio majdan gdje su vadeni stećci. Tu se nalazi stećak u obliku ploče bez ukrasa. Neposredno pored malog vrela, koje se naziva Šmer, nalazi se manji sanduk u potočini i još jedan veći, koji su već davno mještani izdubili kao korito koje služi za napajanje stoke.

Zaključak

Mnogobrojni istraživači starije prošlosti Mostara i okolice do sada su uložili dosta truda kako bi se rasvijetlile razne nepoznanice u dugom razdoblju grada na Neretvi i njegove okolice. Do novih saznanja dolazilo se samo strpljivim radom i marljivošću istraživača raznih struka i profila.

U tim nastojanjima ne može se naprećac doći do velikih rezultata. Do novih saznanja dolazi se sporo, višegodišnjim trudom entuzijasta i sustavnim interdisciplinarnim radom znanstvenika i istraživača.

Teškoće, koje nas prate, da dođemo do novih saznanja i prave istine vrlo su velike. Pisanih dokumenata i izvora je malo u sačuvanim arhivima ili ih uopće nema. Mnoge ostatke materijalne i duhovne kulture prošlosti krije niz nepoznanica, jer se još uvijek mnogo toga nalazi pod zemljom ili je zauvijek uništeno.

Iako su još uvijek teška vremena za nova istraživanja naše starije prošlosti, pred mladim naraštajima i suvremenicima predstoji odgovorna zadaća. Budući da postoji samo jedna znanstvena istina, oni moraju revidirati izvjesne neutemeljene tvrdnje i politikantske tendencije pojedinih istraživača koji su bili u službi bivših režima nastojeći povijesnu znanost staviti u službu svojih ideoloških planova.

Podaci u ovom prilogu iz starije prošlosti Mostara i okolice samo su isječak iz bogate i raznovrsne ostavštine naroda koji su živjeli na ovom prostoru.

Mag. Anđelko Zelenika

NOTIZEN AUS DER ÄLTEREN VERGANGENHEIT VON MOSTAR UND SEINER UMGEBUNG

Zusammenfassung

Als langjähriger Chronist und Teilnehmer an zahlreichen Ereignissen auf dem Gebiet des Schutzes und der Erforschung vom kulturhistorischen Erbe in der Herzegowina bearbeitet der Verfasser in diesem Beitrag einen Teil der Quellenangaben, die bis jetzt nicht publiziert oder nur teilweise und falsch interpretiert wurden.

Das ist ein Segment aus dem reichen Bestand materieller und geistiger Kultur der Völker, die in der älteren Vergangenheit diese Gegenden besiedelten.